

SHIRACH(EREMURUS)NING O'SIMLIGINING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sanoyeva Mohinur

*O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali "Biotexnologiya" yo'nalishi
talabasi*

Mamatqulova Iroda Ergashevna

*O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali "Biotexnologiya" kafedrası
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu tezisimga shirach o'simligini tabiatda tutgan o'rni, uning dorivorlik xususiyatlari va uni yetishtirish haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari shirach yoki Regel shirachini dorivorlik xususiyatlaridan tashqari yana qanday xususiyatlari borligi haqida ham ko'plab manbalar berilgan.

Kalit so'zlar: shirach, lolaguldoshlar, piyozdoshlar, eremuran, emulgator, to'pgul.

Shirachdoshlar oilasi (Asphodellaceae)ga ko'p yillik o't, past bo'yli daraxtlar kiradi. Barglari oddiy, butun, ensiz yoki enli asosan qalami seret, ildiz, ildiz bo'g'zidan chiqadi. Gulqo'rg'oni oddiy, gulqo'rg'on bo'laklari va changchilari 6tadan. Gul formulasi $P3+3 A3+3a (3)$ turkum va 1400 - 1450 ta turni o'z ichiga oladi. O'rta Osiyoda bir turkum(Eremurus) va 45ta turi, O'zbekistonda esa 1ta turkum va 23ta turi tarqalgan.

Shirach yoki Regel shirachi (shiryash Regelya) lolaguldoshlar (piyozdoshlar) oilasiga mansub, bo'yi 60-180smga yetadigan ko'p yillik o't o'simlik turkumi. Markaziy va Old Osiyo Osiyoda, Janubi Sharqiy Yevropada

shirachning 30ga yaqin turi ma'lum. Ulardan 23tasi O'rta Osiyo, Kavkaz va Qrimda uchraydi. Gullari ko'p, rangi sarg'ish, may iyul oylarida gullab uriladi. Urug'i sharsimon ko'sakcha.

Shirach - xushmanzara, dorivor, bahorda ko'kat sifatida iste'mol qilinadigan qimmatli yemish olinadigan yovvoyi o'simlikdir. Shu xislatlari sabab bo'lsa kerak uning tabiatdagi zaxiralari juda tez kamayib bormoqda. Mavjud 21 turdan 12tasi O'zbekiston "Qizil kitob"iga kiritilgan. Shirach yer shari florasi ayniqsa Markaziy Osiyoning o'ziga xos qiymatli o'simliklar turkumidir. Uning tasmaimon tojbarglari jozibador sulton(shingil) tarzidagi to'pguli, yulduzsimon shaklli va sariq sutsimon suyuqlikka boy ildiz sistemasi kishining e'tiborini jalb etadi. Shirachning guli asalshira (nektar)ga boy, qurigan poyalari asalari qutilari uchun ishlatiladi, yosh barglari C darmondorisiga boy. Tarkibida C vitamini, karotim, organik kislotalari, ko'p miqdorda eremuran polisaxarid, alkaloidlar, shirach(yelim) bo'yoqlar va boshqa moddalar bor. Bargi xalq orasida yel haydovchi ildizi meda- ichak kasalliklarida qoplab oluvchi dori sifatida qo'llaniladi. Barcha qismlaridan ipak, jun, paxtadan qilingan matolarni sariq rangga bo'yaydigan bo'yoq olinadi.

So'nggi yillarda shirach o'simligini o'rganish va ulardan foydalanishga katta e'tibor berilmoqda. Chunki shirach ildizida "eremuran"deb nomlangan polisaxarid topilgan va u tibbiyotda ko'plab dorilarning organizmga singishini tezlashtiradigan emulgator sifatida ishlatiladi.

Shirach fanda manzarali, ozuqabop, uchuvchan va biologik faol moddalar saqlovchi o'simlik sifatida o'rganilgan. Yozning o'rtalarigacha gullab turishi va chiroyliligi bilan kishilarning diqqatini tez tortadi. Shu sababdan yozda tog' va adirlarda yozgi oromgohlarda dam oluvchilar, ekskursiyaga boruvchilar va hatto oddiy yo'lovchilar quchoq- quchoq qilib shirach terib yurganlariga ko'p guvoh bo'lamiz. Buning natijasida o'simlikning urug'dan ko'payish ehtimoli juda

pasayib ketdi.

Sug'd shirachi - Eremurus sogdianus. Ko'p yillik o't, bo'yi (35)-50 - 80(150)sm. Gulqo'rg'oni barchalari turlicha kattalikda. Gullari ko'p, uzunligi 30-40(70)smli konussimon shingilga yig'ilgan, oq rangli, 3tadan yashil tomirlari bor. Tugunchasiva ko'sagi silliq.

May iyun oylarida gullab, urug' beradi. Tog' yonbag'irlarida o'sadi.

Nor shirach, Pushti shirach - Eremurus robustus. Ko'p yillik o't, bo'yi 100-200 sm. Barglari keng qalami, tashqi tomonidagi barglarining eni 4 - 8 sm, novdasimon. Gulqo'rg'oni bargchalari pushti yoki och pushti, asosi sariq donli.

May iyun oylarida gullab, urug' beradi. Tog' mintaqasi soz tuproqli yonbag'irlarida o'sadi. O'zbekiston "Qizil kitob"iga kiritilgan.

Xulosa: Ushbu tezisimdan asosiy xulosalar shuki, ushbu o'simlik qishloq xo'jaligida, hayvonlarni semirtirish maqsadida ko'proq foydalanilar ekan. Lekin bundan tashqari ushbu o'simlikni dorivorlik va go'zal manzaraga egalik xususiyaitga ham boyligi bilan ham boshqa o'simliklardan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://www.samdu.uz> sayti. Zulxumor Bekqulovning ilmiy maqolasidan.
2. agro-olam.uz/dorivor-shirinmiya-haqida/ sayti. E.Axmedov
3. O'.Axmedov, A.Ergashev, A. abzalov, M.Yulchiyeva, D.Mustafoqulov "Dorivor o'simliklarni yetishtirish texnologiyasi" kitobi.
4. "Dorivor o'simliklarni o'stirish va yetishtirish" kitobi 62-bet.
5. "Dorivor o'simliklarda ilmiy izlanish asoslari" kitobi
6. L.X.Yoziyev, N.Z.Arabova "Dorivor o'simliklar" kitobi